

II.

„PRIMĂVARA DE LA PRAGA” ÎN LUMEA GUVERNANȚILOR

Jurnaliștii, care în anul 1968, au făcut la iuțeală o evaluare a istoriei, pentru a reuși să intre în ediția de a doua zi a ziarelor, spre o mai ușoară orientare, au împărțit comuniștii din timpul Primăverii de la Praga în comuniști progresivi, de centru și conservatori.

De obicei, eu am fost inclus în categoria comuniștilor de centru. Nu m-a deranjat prea mult, știam chiar și motivul: apărasem dreptul puterii statului de a interveni și în libertatea presei acolo unde interesele politicii de stat o cereau și legea ar fi stabilit precis acest lucru, iar instanțele le-ar fi aplicat. De asemenea, mă împotravisem încă din primăvara lui 1968 apariției unor partide politice noi. Am vrut să fie convocat cât mai repede un congres al partidului și să fie organizate alegeri, deși erau mulți care, dimpotrivă, credeau că dezvoltarea vertiginosă a mișcării democratice se va încheia prematur, fiind, din acest motiv, necesară amânarea unor acțiuni etc.

Mai târziu, când tancurile sovietice au dat buzna pe scena politică a Cehoslovaciei, și nu un singur bolovan s-a arătat a fi o simplă grămăjoară de nămol, m-am distrat urmărind evoluția unor „progresiști” care, cu ceva timp în urmă, fuseseră recunoscuți ca atare: Oldřich Černík, Čestmír Císar¹⁷, Gustáv Husák,

¹⁷ Čestmír Císar (1920-2013) – Om politic liberal, reformist ceh și cehoslovac, ministru al învățământului între 1963 și 1965, deputat în adunarea națională a RSFC; după 1989 a fost numit ambasador cu însărcinări speciale, consilier al ministrului de externe Jiří Dienstber, și în 1991 ambasador al Cehoslovaciei la Consiliul Europei. (n.t.)

dar și Radovan Richta¹⁸ sau Jiří Šotola¹⁹, ca să nu mai vorbim despre mulți „progresiști” din Slovacia.

Totuși, îmi voi începe amintirile legate de anul 1968 tocmai cu această problemă și – după cum se va vedea – o evoc și astăzi cu un fel de amărăciune. Este o amărăciune care nu are motive de ordin personal, ci unele concrete: m-a deranjat atunci și mă deranjează până astăzi cât de mică este, în Cehia, înțelegerea politicii ca o artă, posibilă tocmai în asemenea situații, când au existat poate relativ multe lucruri importante ce puteau fi îmbunătățite, dar nu a putut fi posibil totuși ca pământul țării profanat mulți ani să se transforme peste noapte într-un „rai pe pământ la vedere”. Mi-a părut și îmi pare rău că atâția oameni inteligenți, onești și devotați din Cehia, încearcă din răspuțeri să realizeze o utopie de nerealizat, și pierd atât de mult timp încât dispare și posibilitatea de a îmbunătăți ceea ce ar fi putut fi într-adevăr îmbunătățit. Și cum abia în dezamăgirea care se naște atunci, când se sortează cioburile speranței de cele ale regretului, te gândești dacă totul nu ar fi putut fi totuși altfel, dacă...

Vreau să spun încă de la bun început în mod deschis că astăzi, după aproape zece ani de la Primăvara de la Praga, nu cred în mod real că rețeta folosită a fost una corectă. Astăzi nu sunt deloc convins că, în situația în care totul s-ar fi petrecut așa cum îmi închipuiam eu, având în vedere posibilitățile reale ale evoluției, țelurile pe care mi le fixasem eu atunci puteau fi realizate. Erau țeluri care greu puteau fi atinse: astăzi în Cehoslovacia ar fi existat mai degrabă mai puțină democrație politică decât îmi închipuiam eu că ar putea să existe în mod real. De asemenea, ar fi devenit clar că un comunism reformator nu constituia soluția optimă. Dar poate că cehii și slovacii ar fi trăit în niște condiții în care ar fi putut

¹⁸ Radovan Richta (1924-1983) – sociolog și filozof ceh, academician, a lansat termenul de revoluție tehnico-științifică. (n.t.)

¹⁹ Jiří Šotola (1924-1989) – poet, romancier, actor și regizor de teatru. (n.t.)

căuta această soluție mai bine decât astăzi – chiar și într-o perspectivă mai îndepărtată. Iar viața lor, normală, cotidiană, omenească, în care nicidecum nu se puteau rezolva doar probleme de importanță istorică, ar fi fost mult mai apropiată de viața din Europa de la sfârșitul secolului al 20-lea decât este ea astăzi.

Dar poate că nici așa nu s-ar fi întâmplat. Poate că reformele, în limitele pe care eu le consideram posibile, ar fi reprezentat un motiv pentru a ni se oferi „ajutorul frățesc” de la Moscova. În acest caz, totul ar fi fost și mai rău decât este astăzi. Nu ar mai fi existat nici măcar amintirile oamenilor despre o perioadă când imposibilul părea a fi posibil. Ar fi devenit doar foarte limpede că Moscova reprima prin violență nu doar încercarea de a realiza o democrație politică pluralistă, în care comuniștii erau supuși legilor alegerilor democratice generale, dar și reformele, în urma cărora comuniștii ar fi continuat să guverneze, dar nu într-o dictatură totalitară, așa cum era recunoscută ea la Kremlin.

Dar ajunge cu profețiile – să ne întoarcem la realitate. La fel cum am povestit despre perioada premergătoare, în această carte doresc să evoc anul 1968, nu din punctul de vedere al unei analize obiective a situației și a posibilităților ei, ci din punctul meu de vedere personal. La fel ca până acum, voi cuprinde doar o mică parte din realitatea socială și politică de atunci, selectând numai ceea ce mi se pare important dintr-o perspectivă foarte personală.

* * *

Pentru mine personal, căderea lui A. Novotný a fost o surpriză. Am bănuțit că se va produce o schimbare în conducere numai cu puțin înainte de congresul partidului care urma să aibă loc în anul 1970. Îmi dădeam seama că nu se va întâmpla chiar la congres, deoarece, în mod tradițional, congresele partidelor comuniste conducătoare consfințesc doar răsturnările care se petrec înainte ca ele să aibă loc și îl ajută pe noul

conducător instalat să își creeze un nou comitet central după cum își dorește. Conform acestei idei, de la începutul anului 1967 am planificat întreaga activitate a echipei de cercetare de la Academia de științe: porneam de la premiza că, pentru congresul din 1970, trebuiau elaborate proiecte de concepție pentru noua conducere, menite să impulsioneze dezvoltarea sistemului politic în direcția democratizării.

În ianuarie 1968, această echipă de cercetare avea în urma ei aproape un an de activitate. Rezultatul au fost însă anumite idei generale despre problemele care ar fi trebuit rezolvate teoretic, și până la urmă politic, dacă urma să fie inițiată o reformă economică însoțită și de o reformă politică²⁰. Pe atunci mi-a devenit deja clar că reforma sistemului politic, dacă voia să aibă o importanță reală, trebuia să desființeze sistemul dictaturii politice totalitare. Știam, de asemenea, ce demersuri reformiste trebuiau efectuate pentru a fi realizate în practică. Consideram că, în acest sens, singurul mod concret posibil era transformarea sistemului existent al dictaturii totalitare într-o democrație politică plurilaterală, în așa fel încât partidul comunist, care până atunci deținuse monopolul și conducea în mod dictatorial, să își piardă hegemonia înainte ca în practică să se formeze mecanisme funcționale ale sistemului democratic. Iar acest lucru constituia o mare problemă.

Știu că unii oameni consideră a priori imposibilă rezolvarea acestei probleme, deoarece văd în ea efortul absurd de a rezolva o problemă insolubilă. Nu împărtășeam această opinie. Nici astăzi nu consider că este o problemă în general de nerezolvat: dacă sistemul fostei dictaturi fasciste a lui Franco a putut fi reformat într-un sistem politic democratic fără o revoltă a poporului, acest lucru poate fi posibil și în cazul

²⁰ În această carte nu pot fi dezvoltate mai amplu teoriile care au rezultat din activitatea acestei echipe. Discut despre acest subiect în lucrarea mea *Încercarea cehoslovacă de reformă*, 1968, Index, Köln, 1975, mai ales la pag. 54-107. (n.a.)

unor sisteme dictatoriale de proveniență stalinistă. Dar aceasta necesita un ansamblu de condiții interne și internaționale. Iar din punct de vedere economic, sociologic, juridic și politic se părea că în anul 1967, în Cehoslovacia, existau foarte multe condiții interne favorabile pentru ca această încercare să fie încununată de succes.

Reforma economică, aplicată deja în practică, a creat premise pentru modificarea sistemului politic în patru puncte principale. A desființat nevoia unui aparat de stat uriaș, care conducea fiecare etapă a vieții economice pe bază de directive: pe lângă organele de planificare centrală pe lungă durată, acest aparat putea fi transformat treptat într-un aparat administrativ format din întreprinderi și asociații de tip concern, care să fie separat de aparatul politic de stat. De aceasta era strâns legată și posibilitatea de a elimina din activitatea partidului conducător și a aparatului lui problemele legate de conducerea economiei pe bază de directive. Astfel, pe de o parte, ar fi fost dezagregat și aparatul de partid uriaș, ale cărui intervenții în economie, sub formă de directive, formau cam două treimi din activitatea lui generală, iar pe de altă parte, însuși partidul comunist ca organism social ar fi fost orientat spre o activitate politică proprie și programată. Reforma economică, care transforma întreprinderile socialiste în agenți economici independenți care trebuiau să respecte legile pieței și ale eficienței producției, ar fi creat, în același timp, o presiune asupra dezvoltării rolului cadrelor cu calificare de specialitate. Aceasta a condus la situația în care, față de criteriile „de încredere politică”, au fost preferate criteriile legate de calificare, ceea ce ar fi zguduit din temelii mecanismul dictaturii politice totalitare. Dacă această dictatură ar fi pierdut posibilitatea de a corela preferințele existențiale și certitudinile oamenilor cu criteriul „încrederii politice”, s-ar fi năruit unul dintre pilonii ei. Și, în sfârșit, reforma economică ar fi creat o presiune asupra rezolvării rolului pe care îl aveau sindicatele și colectivele de muncă în conducerea fabricilor și a întreprinderilor:

aceste colective ar fi suportat direct și consecințele negative ale unei conduceri proaste, ale cuantumului recompenselor (participării la câștig), și de aceea ar fi trebuit să obțină dreptul de a-și exprima părerea în cadrul acestei conduceri. Se crea o presiune asupra autonomiei muncitorești, în sensul larg al cuvântului, o presiune asupra creării unei forme de organe autonome în întreprinderi și în structurile de tip concern.

În structura socială a societății nu exista nicio clasă sau pătură socială care, prin poziția ei socială, să fie într-o contradicție de principiu cu o altă clasă sau pătură socială, și să aibă nevoie de o dictatură totalitară pentru a-și apăra propriile ei interese. Nici birocrăția, în ansamblul său, nu avea un asemenea caracter: structura ei cea mai numeroasă, reprezentată de conducerea întreprinderii și de serviciile sociale, nu era legată nici prin privilegiile sociale de sistemul dictaturii totalitare: iar sistemul democratic ar fi păstrat-o în ansamblu, poate chiar ar fi și îmbunătățit poziția membrilor ei (prin desființarea criteriului „de încredere politică”). Birocrăția, legată prin privilegiile ei sociale de dictatura totalitară, se limita la anumite structuri politice de putere și alcătuia cea mai importantă forță socială doar prin poziția ei de putere în sistemul dictaturii, și nicidecum prin număr, sau prin importanța ei pentru sistemul social ca atare. Egalitatea socială relativă a societății era un fundament mult mai propice pentru reformele politice democratice decât în orice alt moment din trecut. Din punct de vedere al generațiilor, în societate predominau deja generațiile legate, în cea mai mare parte, de viața social-politică de după anii 1945 și 1948. Generațiile care au condus social și politic până în anul 1948 (adică oamenii care atunci aveau patruzeci de ani) se aflau deja la vârsta pensionării. Acest lucru slăbea foarte mult posibilitatea ca toate conflictele dintre învingătorii politici de atunci și învinși să se manifeste din nou, ca o tendință politică influentă, în căderea dictaturii totalitare a partidului comunist cehoslovac. Participarea tuturor păturilor sociale la putere a fost aproximativ la fel de mică. Așadar, prin

democratizarea structurilor politice toate straturile sociale au câștigat și a pierdut doar o pătură restrânsă de birocrați care stăpâneau structuri proprii de putere politică în sistem.

Din punct de vedere istoric, totul se dovedea a fi în avantajul reformelor democratice: dictatura totalitară era un sistem străin, importat din exterior (din URSS), în timp ce tradiția istorică autohtonă a ultimilor cincizeci de ani era formată cu precădere din eforturile de a crea un sistem de democrație politică pluralistă.

Considerentele din punctul de vedere al dreptului statal, precum și cele politologice, privind structurile sistemului politic, ajungeau să fie tot în avantajul reformei democratice. Deja, pe baza normelor constituționale și juridice, fusese posibilă înlăptuirea unor pași importanți în direcția statului de drept: normele constituționale și juridice erau de obicei formulate într-un mod atât de larg încât permiteau o practică diferită, uneori chiar antagonică – o interpretare în avantajul dictaturii totalitare și o interpretare în avantajul statului de drept. Aceasta este o trăsătură generală a normelor juridice și constituționale în regimurile totalitare de tip sovietic, deoarece, spre deosebire de dictaturile de tip fascist, aceste dictaturi declară în exterior că sunt sisteme democratice și, la modul general și formal, proclamă multe dintre principiile unei orânduiri de stat democratice.

De fapt, întregul sistem de diviziune și control al puterii în stat putea să înceapă să se dezvolte în practică în cadrul poziției constituționale a organelor alese de reprezentare, a organelor executive și judiciare. Conform literii dreptului, organele judiciare sunt independente, la fel ca toate organele executive, inclusiv guvernul, care sunt subordonate și derivate din organele reprezentative alese de tip parlamentar. Prin respectarea în practică a relațiilor de acest tip formal, valabile și prin reforma legii electorale, putea fi desființat în mod esențial sistemul dictaturii totalitare fără a se aduce atingere problemei inexistenței mai multor partide politice.